ZAMONAVIY MAKTAB O‘QITUVCHISINING SHAXSIY-TIPOLOGIK XUSUSIYATLARI VA KASBIY UZOQ MUDDATLI FAOLIYAT OMILLARI

Mirzayeva Mavluda Akramovna
Tayanch doktorant, Chirchiq davlat pedagogika universiteti, “Psixologiya” kafedrasi
Chirchiq, O‘zbekiston
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0004-3782-3788
E-mail: Mavludaxonakramovna@gmail.com; Telefon: +998 94 606-79-90

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy maktab o‘qituvchisining shaxsiy-tipologik xususiyatlari, ularning pedagogik faoliyat sifati hamda kasbiy uzoq muddatli barqarorlikka ta’siri nazariy jihatdan tahlil qilinadi. O‘qituvchi shaxsining refleksivligi, emotsional barqarorligi, muloqotga ochiqligi, mas’uliyati, innovatsion yangiliklarga moslashuvchanligi va qadriyatga yo‘naltirilganligi ta’lim jarayonining samaradorligini belgilovchi muhim omillar sifatida yoritiladi. Maqolada O‘zbekiston ta’lim muhiti, milliy pedagogik yondashuv va maktab amaliyoti bilan bog‘liq holda o‘qituvchi shaxsining yetakchi tiplari tavsiflanadi hamda kasbiy uzoq muddatli faoliyatni qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik-psixologik shartlar asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: zamonaviy maktab, o‘qituvchi shaxsi, tipologik xususiyatlar, kasbiy barqarorlik, kasbiy uzoq muddatli faoliyat, refleksiya, emotsional barqarorlik, pedagogik muloqot, innovatsion moslashuv, professional rivojlanish.

Kirish: Zamonaviy ta’lim tizimida maktab o‘qituvchisining roli an’anaviy bilim beruvchi subyekt doirasidan ancha kengayib, murakkab ijtimoiy-psixologik vazifalarni bajaruvchi, ta’lim jarayonini boshqaruvchi, tarbiyaviy muhitni shakllantiruvchi va o‘quvchi shaxsining rivojlanishiga yo‘naltiruvchi yetakchi omilga aylandi. Bugungi kunda o‘qituvchidan faqat fan mazmunini bilish emas, balki o‘quvchi psixologiyasini tushunish, turli ijtimoiy guruhlar bilan samarali muloqot qilish, o‘z hissiy holatini nazorat etish, jamoada ishlash, yangiliklarni qabul qilish va pedagogik jarayonda mustaqil qaror qabul qilish kabi ko‘nikmalar ham talab etilmoqda. Ta’lim tizimida kechayotgan yangilanishlar, ta’lim sifatiga qo‘yilayotgan talablarning ortib borishi, maktabda metodik va tarbiyaviy yuklamalarning murakkablashuvi o‘qituvchi shaxsining individual-psixologik tuzilishini chuqurroq o‘rganishni taqozo etadi. Ayniqsa, o‘qituvchining kasbda uzoq muddat samarali faoliyat yuritishi, kasbiy charchashga berilmasligi, pedagogik pozitsiyasini saqlab qolishi va o‘z ustida muntazam ishlashi ko‘p jihatdan uning shaxsiy-tipologik xususiyatlariga bog‘liqdir. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni hamda ta’lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan konseptual hujjatlarda pedagog kadrlarning kasbiy salohiyati, mas’uliyati va pedagogik mahoratini mustahkamlash ustuvor vazifa sifatida qayd etiladi [5], [6]. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy maktab o‘qituvchisining shaxsiy-tipologik xususiyatlarini ilmiy asosda tahlil qilish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim hisoblanadi. Mazkur maqolaning maqsadi zamonaviy maktab o‘qituvchisiga xos muhim tipologik belgilarni aniqlash, ularning kasbiy barqarorlikka ta’sirini ochib berish va milliy ta’lim muhiti sharoitida o‘qituvchi shaxsini qo‘llab-quvvatlashning asosiy yo‘nalishlarini yoritishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya: O‘qituvchi shaxsini o‘rganish masalasi psixologiya va pedagogika fanlarining kesishgan nuqtasida shakllangan murakkab ilmiy

yo‘nalish bo‘lib, unda temperament, xarakter, qobiliyat, motivatsiya, muloqot uslubi, kasbiy identifikatsiya va ijtimoiy mas’uliyat kabi omillar o‘zaro bog‘liq holda ko‘rib chiqiladi. E.G‘.G‘oziyev shaxs psixologiyasiga doir qarashlarida insonning individual xususiyatlari uning faoliyat usuli, muloqot xatti-harakati va o‘zini boshqarish imkoniyatlariga bevosita ta’sir etishini ta’kidlaydi [1]. Bu yondashuv pedagog shaxsini tahlil qilishda ayniqsa muhim, chunki o‘qituvchi faoliyati hissiy zo‘riqish, doimiy ijtimoiy aloqa va tezkor vaziyatli qarorlar bilan kechadi. Pedagogik manbalarda o‘qituvchi shaxsiga xos kasbiy sifatlar, pedagogik odob, mas’uliyat, talabchanlik, mehribonlik, kuzatuvchanlik va tashkiliy qobiliyatlar alohida o‘rin tutadi. R.Mavlonova, O‘.To‘rayeva va K.Holiqberdiyev pedagogika bo‘yicha yondashuvlarida o‘qituvchi nafaqat ma’lumot yetkazuvchi, balki o‘quv jarayonini tarbiyaviy mazmun bilan boyituvchi va shaxs kamolotiga ta’sir ko‘rsatuvchi subyekt ekanini qayd etadilar [7]. O.Xasanboyeva asarlarida tarbiyaviy muhit, oila va jamiyat omillarining shaxs shakllanishidagi ta’siri yoritilgan bo‘lib, bu o‘qituvchining tarbiyaviy pozitsiyasi va pedagogik munosabatlar madaniyatini tushunishda nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi [3]. J.Jamolovning metodik yo‘nalishdagi qarashlari esa ta’lim jarayonida o‘qituvchining nutqiy faolligi, didaktik rejalashtirish qobiliyati va muloqot madaniyatining kasbiy samaradorlikka ta’sirini anglashga yordam beradi [2]. So‘nggi yillarda ta’lim jarayoniga doir ilmiy maqolalarda o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi, ijodiy yondashuvi va ma’naviy-axloqiy mas’uliyati pedagogik muvaffaqiyatning hal qiluvchi omili sifatida ko‘rilmoqda [4]. Mazkur maqola nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, unda psixologik va pedagogik manbalarni qiyosiy tahlil qilish, mantiqiy umumlashtirish, konseptual taqqoslash hamda o‘qituvchi faoliyatiga doir ilmiy xulosalarni tizimlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, faoliyat yondashuvi va milliy pedagogik qadriyatlarni hisobga oluvchi tahliliy yondashuv tashkil etdi.

Natijalar: Nazariy tahlil natijasida zamonaviy maktab o‘qituvchisining kasbiy uzoq muddatli faoliyatiga bevosita ta’sir qiluvchi bir necha asosiy shaxsiy-tipologik guruhlarni ajratish mumkinligi aniqlandi. Birinchi guruh refleksiv-analitik tip bo‘lib, bunday o‘qituvchi o‘z faoliyatini tahlil qila oladi, dars jarayonidagi kuchli va zaif tomonlarini baholaydi, xatolar ustida ishlaydi va pedagogik qarorlarini asosli ravishda qayta ko‘rib chiqadi. Refleksivlik o‘qituvchini bir qolipda ishlashdan saqlaydi, dars sifatini muntazam oshirishga undaydi va kasbiy o‘sishni ichki ehtiyojga aylantiradi. Ikkinchi guruh kommunikativ-hamkorlikka moyil tipdir. Mazkur tip vakillari o‘quvchi, ota-ona, hamkasb va rahbariyat bilan muvozanatli, hurmatga asoslangan va konstruktiv muloqot o‘rnatishga intiladi. Ularning pedagogik ta’siri ko‘pincha buyruqbozlik yoki qat’iy nazorat bilan emas, balki tushuntirish, ishontirish, hamkorlik va ruhlantirish orqali namoyon bo‘ladi. Maktab muhitida bunday tipdagi o‘qituvchilar ijobiy psixologik iqlimni shakllantirishga katta hissa qo‘shadi. Uchinchi guruh emotsional-barqaror va o‘zini boshqara oluvchi tipdir. Bu tipga mansub pedagoglar keskin vaziyatlarda hissiyotga berilib ketmaydi, muammoni shaxsiy adovatga aylantirmaydi, o‘zining kasbiy pozitsiyasini saqlab qoladi va dars jarayonida ichki izchillikni namoyon etadi. Emotsional barqarorlik pedagogik jamoada ishonchli obro‘ yaratadi, o‘quvchilar uchun xavfsiz psixologik maydonni ta’minlaydi va kasbiy charchash xavfini pasaytiradi [1]. To‘rtinchi guruh innovatsion-moslashuvchan tip bo‘lib, bunday o‘qituvchi yangi metodlar, raqamli vositalar, baholashdagi o‘zgarishlar va ta’lim mazmunidagi yangilanishlarni qabul qilishga ichki tayyorlik bilan yondashadi. U yangilikni tashqi bosim sifatida emas, balki o‘z faoliyatini boyituvchi imkoniyat sifatida ko‘radi. Aynan shu xususiyat

zamonaviy maktab sharoitida o‘qituvchining kasbda uzoq muddat faol qolishida muhim omilga aylanmoqda. Beshinchi yo‘nalish sifatida qadriyatga yo‘naltirilgan tipni ham alohida qayd etish lozim. Bunday o‘qituvchi o‘z kasbini shunchaki ish deb emas, balki ijtimoiy xizmat, ma’naviy mas’uliyat va avlod kamolotiga daxldor faoliyat deb anglaydi. Kasbga nisbatan bunday ma’naviy munosabat o‘qituvchining ichki motivatsiyasini mustahkamlaydi, vaqtinchalik qiyinchiliklarga qaramay kasbiy pozitsiyasini saqlab qolishga yordam beradi [8]. Shu bilan birga, nazariy tahlil o‘qituvchi faoliyatida ayrim xavfli tipologik ko‘rinishlar ham mavjudligini ko‘rsatadi. Masalan, haddan tashqari rigid, yangilikka yopiq, muloqotda faqat nazoratga tayanadigan, hissiy jihatdan tez izdan chiquvchi yoki doimiy tashqi maqtovga qaram pedagoglarda kasbiy zo‘riqish, konflikt va ichki qoniqmaslik ehtimoli yuqoriroq bo‘ladi. Bunday tipologik xususiyatlar vaqt o‘tishi bilan kasbiy charchashni kuchaytirishi, dars sifati pasayishiga olib kelishi va o‘qituvchining kasbga bo‘lgan qiziqishini susaytirishi mumkin. Demak, zamonaviy maktab o‘qituvchisining kasbiy uzoq muddatli barqarorligi faqat metodik bilim bilan emas, balki uning ichki psixologik tuzilishi va shaxsiy resurslari bilan ham belgilanadi.

Muhokama: Olingan nazariy xulosalar shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchi shaxsining tipologik xususiyatlari alohida holda emas, balki maktabning tashkiliy muhiti, jamoa madaniyati, rahbarlik uslubi, ota-onalar bilan aloqalar, metodik ta’minot va ta’lim siyosati bilan uyg‘un holda namoyon bo‘ladi. Ya’ni, refleksiv yoki kommunikativ jihatdan kuchli o‘qituvchi ham noqulay psixologik muhit, ortiqcha hujjatbozlik, haddan tashqari nazorat yoki qo‘llab-quvvatlovning yetishmasligi sababli o‘z salohiyatini to‘liq namoyon eta olmasligi mumkin. Shu bois o‘qituvchining kasbiy uzoq muddatli faoliyatini ta’minlash masalasini faqat individual xususiyatlar doirasida emas, balki institutsional va ijtimoiy omillar bilan birgalikda ko‘rish zarur. O‘zbekiston ta’lim muhitida bu masala ayniqsa dolzarb, chunki maktab o‘qituvchisidan bir vaqtning o‘zida fan o‘qitish, tarbiyaviy ishlarni olib borish, sinf jamoasini boshqarish, ota-onalar bilan ishlash, hujjat yuritish va ijtimoiy tadbirlarda faol qatnashish talab etiladi. Bunday ko‘p vazifali faoliyat o‘qituvchidan nafaqat bilim va mahorat, balki kuchli psixologik tayyorgarlikni ham talab qiladi. Ilmiy manbalarda o‘qituvchi shaxsining kasbiy fazilatlari va pedagogik madaniyatini rivojlantirish masalasi bejiz ta’kidlanmaydi [4]. O‘qituvchi shaxsining barqaror tipologik sifatlarini qo‘llab-quvvatlash uchun pedagogik oliy ta’lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchilarda o‘zini tahlil qilish ko‘nikmasi, muloqot madaniyati, konfliktologik savodxonlik, hissiy o‘zini boshqarish va kasbiy identifikatsiyani shakllantirishga alohida e’tibor qaratilishi lozim. Shu bilan birga, amaliyotchi o‘qituvchilar bilan ishlashda malaka oshirish kurslarining mazmuni ham faqat metodik yangiliklarni o‘rgatish bilan cheklanib qolmasligi, balki psixologik chidamlilik, kasbiy motivatsiya va pedagogik hamkorlik ko‘nikmalarini mustahkamlashga ham qaratilishi maqsadga muvofiqdir. Maktab miqyosida mentorlik tizimi, tajribali o‘qituvchilar tajribasini almashish, o‘zaro dars kuzatish, psixologik maslahat va ijobiy jamoa madaniyatini rivojlantirish shaxsiy-tipologik ijobiy xususiyatlarning faol namoyon bo‘lishiga xizmat qiladi. O‘qituvchi shaxsining qadriyatga yo‘naltirilganligi va ijtimoiy mas’uliyati kuchaysa, uning kasbga sadoqati ham ortadi; bu esa ta’limning tarbiyaviy samaradorligiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi [8]. Demak, shaxsiy-tipologik xususiyatlarni o‘rganish pedagog shaxsini baholash uchungina emas, balki ta’lim tizimida sog‘lom kasbiy muhit yaratish, samarali kadr siyosatini olib borish va maktabda barqaror pedagogik sifatni ta’minlash uchun ham zarurdir.

Xulosa: Zamonaviy maktab o‘qituvchisining shaxsiy-tipologik xususiyatlari uning pedagogik faoliyati sifati, kasbiy qoniqishi, jamoa bilan hamkorligi va kasbda uzoq muddat

barqaror ishlash imkoniyatini belgilovchi muhim psixologik omillardandir. Refleksivlik, kommunikativ ochiqlik, emotsional barqarorlik, innovatsion moslashuvchanlik va qadriyatlarga sodiqlik kabi sifatlar o‘qituvchining professional barqarorligini kuchaytiradi, pedagogik ta’sirchanligini oshiradi va ta’lim jarayonida ijobiy natijalarga zamin yaratadi. Aksincha, rigidlik, muloqotdagi yopiq uslub, hissiy beqarorlik va yangilikka qarshilik ko‘rsatish kabi xususiyatlar kasbiy zo‘riqish xavfini kuchaytiradi. Shu sababli o‘qituvchi shaxsini rivojlantirish masalasi ta’lim sifatini oshirishning markaziy yo‘nalishlaridan biri sifatida ko‘rilishi kerak. Pedagogik oliy ta’lim, malaka oshirish tizimi va maktab ichki boshqaruvida o‘qituvchining shaxsiy resurslarini qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan yondashuv kuchaysa, bu nafaqat alohida pedagogning kasbiy uzoq umr ko‘rishiga, balki butun ta’lim tizimining sifat jihatdan mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati.

Kitoblar:
[1] G‘oziyev, E. G‘. (2002). Umumiy psixologiya. O‘qituvchi.
[2] Jamolov, J. (2012). Chet til o‘qitish metodikasi. O‘qituvchi.
[3] Xasanboyeva, O. (2008). Oila pedagogikasi. Fan va texnologiya.
Jurnallar:
[4] Musurmonova, O. (2019). O‘qituvchi shaxsining kasbiy fazilatlari va pedagogik madaniyat masalalari. Xalq ta’limi, 3, 18–24.
Veb-saytlar:
[5] O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. (2020). Ta’lim to‘g‘risida. Lex.uz. Murojaat manzili: https://lex.uz
[6] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2019). O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida. Lex.uz. Murojaat manzili: https://lex.uz
Ikki yoki undan ortiq muallifli manbalar:
[7] Mavlonova, R., To‘rayeva, O‘., & Holiqberdiyev, K. (2001). Pedagogika. O‘qituvchi.
[8] Mardonov, S., Xodjamqulov, U., & Botirova, S. (2020). Globallashuv sharoitida yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash zarurati. Tanqidiy sharhlar jurnali, 7(12), 243–247.